

SOCIOLOGIA POLITICĂ ȘI SOCIOLOGIA STATULUI ÎN CONCEPȚIA LUI M. EMINESCU

Ilie Bădescu

Este contractualist sau organicist Eminescu în concepția despre stat?
Iată o întrebare la care nu se poate da ușor un răspuns. Dacă ținem seama că în concepțiile organiciste „etitoria era operă individuală și fapt de conducător social”, pe cînd în „contractualismul modern devine operă socială și obiectivare în sensul depersonalizării”, răspunsul la întrebarea de mai sus pare a inclina spre tenta organicistă.

Așa a citit Călinescu ideea de stat la Eminescu: „Singurul stat temeinic (în viziunea lui Eminescu, n.n.) e acela natural, automat ca al albinelor, furnicilor, nu statul liberal alcătuit pe o cale speculativă, întemeiat pe contract social”¹. Marele istoric al literaturii române inclina balanța hotărît în favoarea ideii organicismului lui Eminescu.

Asimilarea concepției eminesciene la *quesnayism* ar fi al doilea element de greutate pentru teza organicismului său. Teoria rolului statului în „armonizarea intereselor” ne-ar da în fine un al treilea argument pentru organicismul poetului. Eminescu preluase idei ale „economistilor germani din epoca bismarkiană”, cunoscute poetului, în primul rînd, prin mijlocirea lui Dühring, iar în teoria „armonizării intereselor” recunoaștem ușor ideile „socialismului de stat” ale lui Rodbertus, după care „interesele claselor erau armonizabile”². Toate acestea ar fi să aplece hotărîtor judecata noastră către un deznodămint organicist. Și totuși multe alte elemente ne dezvăluie un versant neașteptat al concepției sale asupra statului. *Căci ce deplînge Eminescu?* El constată cu durere că statul român nu este nici expresia exercițiului monarhic care ar fi permis „esenței exponentului” orientator și „mintuitor” să se manifeste istoric, după cum nu este nici „operă comună”, așa cum ar cere contractualismul. În locul statului — operă colectivă, națională, Eminescu descoperă un „aparat birocratic de lefegii”, care n-au nici o legătură, nici *organică* și nici *contractuală*, cu poporul. „Țara legală” — aparatul statului — și „țara reală” stau complet separate una de alta. Eminescu sesiza un fenomen propriu României, dar avînd și incidente răsăritene mai largi, și anume că epoca statului de esență organicistă trecuse, în vreme ce era nouă a statului contractualist întîrzia să înceapă. În schimb se născuse un stat nou care nu putea fi examinat nici după modelul organicist și nici după modelul contractualist. Avea toate aparențele unei alcătuirii contractualiste și

¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, ... București, Edit. Minerva, 1984, cap. „Poetul național”.

² cf. G. Călinescu, *M. Eminescu. Studii și articole*, Iași, Edit. Junimea, 1978, p. 55—56

totuși contractul nu căpăta caracter social, stînd astfel lipsit de legitimitate istorică și națională. Apăruse ceea ce nu *trebuia* să se nască. Noul aparat al statului avea o alcătuire hibridă, „monstruoasă”. Pe o față a sa părea democratic (și deci contractualist), pe altă față părea organic (și deci monarhic). În realitate însă, contractualismul era fals iar monarhia era o realitate pur nominală, un titlu. Eminescu va numi acest tip de stat, *demagogic*.

Teoria statului demagogic este contribuția lui Eminescu la sociologia statului și asupra acesteia ne vom opri în continuare.

De la început trebuie să subliniem că Eminescu recunoaște ideii de stat cele două întemeieri posibile: cea organicistă și cea contractualistă. Poetul remarcă însă că în România ideea și aparatul statului nu se reazămă nici pe una nici pe cea de-a doua dintre cele două idei, chiar dacă se revendică de la amîndouă. În realitate aparatul statului demagogic o neagă și pe una și pe cealaltă în toate actele sale publice, în vreme ce, în retorica sa, același aparat, le afirmă pe rînd, își revendică legitimitatea de la fiecare în parte. Acest dezacord între faptă și retorică, între formă și fond, îi conferă un caracter demagogic. De îndată ce comunitatea organică a devenit o simplă comunitate nominală, un titlu și o frază goală care servește de pavază și perdea pentru „lefeșii și panglicarii de meserie”, de atunci începe era statului demagogic. Atunci regalitatea nu mai este „decît un *titlu* fără esență și fără spirit monarhic”³. Reducerea monarhiei la un *titlu* este un alt înțeles pe care-l aflăm dedesubtul unei sintagme eminesciene memorabile, „Carol îngăduitorul”. Mihai Eminescu cerea monarhului României să fie sinteza derivată din combinarea „patosului etoricesc”, a „energiei grele și mistuitoare care e esența monarhiei”⁴, cu „obiectivitatea neutrală a contractualismului”⁵. Numai atunci s-ar institui, prin monarh, un „cult al statului” singurul care ar permite instaurarea unei „reguli normale și sănătoase a colectivităților organizate”, s-ar crea mediul în care problema statului s-ar pune ca „problemă de ordine și de delimitare a raporturilor dintre eu și fenomenul gregar”⁶. Nu acesta este cazul modelului de stat pe care-l analizează Eminescu. Este adevărat că poetul, ca de fiecare dată, pentru alte idei ale sale, ne indică și în acest caz filiația *teoriei* pe care o va clădi în articole de la „Timpul”. „Aceste nu sînt idei pe cari să le spunem de la noi: maniera de-a judeca evenimentele și stările de lucruri ale istoriei în chipul acesta se datorește lui Tocqueville”⁷. „Maniera de-a judeca evenimentele”, pe care Eminescu declară a o lua de la Tocqueville are două cerințe: a cerceta raporturile Eului cu statul și a evidenția consecințele funcționării statului pentru civilizația poporului (ceea ce Eminescu numește „civilizație națională”). Ca și Tocqueville, Eminescu observă că viața individului este „determinată de conceptul de stat”, că ideea de stat se reazămă pe „mecanismul intim al sufletului”, pe sentimente, pe instincte chiar, își leagă adică șansele și neșansele de oameni care-l compun

³ P. Pandrea, *Portrete și controverse*, II, p. 116.

⁴ *Ibidem*.

⁵ P. Pandrea, *Op. cit.*, p. 116.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Opere, XIII, p. 83.

și-l folosesc. Relația dintre individ și stat are, așadar, o reciprocitate. Statul rău alcătuit strică și mai rău indivizii, după cum, încăput pe mina inșilor „malonești”, va intra pe panta dezastrului și a nefericirii popoarelor. A doua consecință a statului, Eminescu o citește în chiar starea civilizației naționale. „Statele despotice și cele demagogice”, arată el, duc nu numai la o degradare morală ci și la un declin al civilizației naționale de mare întindere și cu mari primejdii pentru viitorul popoarelor. „E în natura statelor despotice, precizează poetul, ca să fie întotdeauna lângă marginea prăpastiei, căci despotismul și demagogia sînt două vlăstare ale unui și aceluiași principiu. Despotismul, care nu îngăduie alte legături între oameni decît puținele care-i convin lui, îl silește pe fiecare de-a se restrînge în el însuși și de-a vedea numai de interese materiale. Luîndu-li-se cetățenilor orice patimă comună, orice trebuință mutuală, orice necesitate de-a se înțelege, orice ocazie de-a lucra împreună, îi zidește oarecum în viața privată. În societatea despotică, ca și în cea demagogică, omul prin sine însuși nu însemnează nimic, banul e totul. Banul devine semnul distinctiv care clasează și deosebește oamenii între ei (...). Dorința de a se îmbogăți cu orice preț, iubirea cîștigului, căutarea bunului trai și-a plăcerilor materiale, iată pasiunile care devin comune în state despotice și în cele demagogice. Ele se răspîndesc în toate clasele, pătrund și în acele cărora le erau străine și ajung a enerva și a degrada națiunea întreagă iar esența despotismului consistă în a favoriza și a întinde aceste instincte”⁸. Spre deosebire de statul organic, ori de cel care reprezintă „operă comună”, și „obiectivare”, statul demagogic, ca și cel despotic, în loc de a da „direcțiile fundamentale ale Eului” de a face să rodească „semințele” instituțiilor în „grădina Eului”, în solul sufletesc al individului făcînd să se nască acel atît de necesar „cult al statului”, prezent la toate popoarele civilizate, conduc dimpotrivă la dezagregarea Eului, la sporirea fenomenului gregar în societate și deci la declinul forțelor morale ale națiunii, exaltă „plăcerile materiale” și „iubirea cîștigului” în locul oricăror preocupări mai înalte. „Aceste pasiuni slăbitoare îi vin [statului demagogic] în ajutor; ele abat și ocupă imaginația oamenilor departe de afacerile publice. Despotismul și demagogia creează ici secretul și umbra, dincolo nepăsarea publică, cari pun la adăpost lăcomia și permit cîștiguri maloneste, bravînd dezonoarea. Fără despotism aceste patimi sînt tari, cu el devin dominante. Acestea nu sînt idei pe care să le spunem de la noi: maniera de a judeca evenimentele și stările de lucruri ale istoriei în chipul acesta se datorește lui Tocqueville”⁹.

Eminescu își va întinde teoria ureînd-o la rangul de sociologie comparativă a statelor istorice cunoscute. El va include în analizele lui comparații între statul demagogic liberal din România și statul despotic țarist din Rusia pentru a dovedi că amîndouă duc la aceleași efecte: „Întîmplarea pare că a pus două exemplare ale unuia și același princip alături: Rusia și România. Cine cunoaște hoțiile cite s-au făcut în timpul celui din urmă război în armata imperială, răsărite din dorința de a se îmbogăți cu orice preț, venalitatea funcționarilor administrativi, adesea și a celor judecătorești, și compară dezvoltarea acestor instincte sub regimul ega-

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 83.

lității despotice cu dezvoltarea acelorasi fenomene sub regimul egalității demagogice de la noi, cine vede dincolo religia: căzută în stare de fetișism ca și la noi și formalismul uzanțelor suplantind convingerea morală și religioasă, cine cunoaște spiritul cu totul materialist și vinător de câștig din Rusia și-l aseamănă cu abjecta goană de bani a advocaților de mina a treia și a străinilor cari stăpînesc România, acela se convinge că aceleași cauze produc pretutindenea aceleași efecte, că demagogia... și despotismul tradițional al împărăției vecine sînt două surori gemene, avînd amîndouă de bază nu gruparea oamenilor după cultura, inteligența și meritul lor, ci discompunerea lor în indivizi egali, din cari nici unul să nu plătească mai mult decît celălalt". Eminescu crede că în statele demagogice și „despotice” legăturile între grupurile de oameni își pierd orice conținut moral și îmbracă haina exclusivă a intereselor materiale. Statele despotice și demagogice întrețin ciudate paradoxuri, pe care sociologia mai nouă le-ar numi „efecte perverse”. Cu cît acționează mai intens și mai hotărît spre întărirea și apărarea lor, cu atît se accentuează declinul și degradarea generală. Nenorocirea lor cea mai mare stă în faptul că prăbușirea le vine numai după ce și-au dus lucrarea la un nivel destul de adînc și la o lărgime nebănuită.

Cînd într-o societate „interesele morale ar fi substituite prin interese materiale ale claselor” este pregătit cadrul alunecării statului fie spre despotism fie spre demagogie... Înnecarea indivizilor în „ambiții și nevoi individuale”, în dorința de câștig și de „bun trai” provoacă un abandon al gîndirii și al „intereselor morale mai înalte”.

„Despotismul se întemeiază pe lipsa de gîndire a maselor, demagogia pe ideile greșite pe cari panglicari politici le inspiră acestora, făcîndu-le să creadă că aceste idei constituie voința lor”¹⁰. Despotismul și demagogia abat popoarele de pe drumul evoluției lor organice, din mersul lor natural generalizînd „lenea intelectuală și dezinteresarea pentru viața publică”. „Despotism și demagogie nu egalizează numai pe oameni, ci-i *animalizează* totodată; o libertate însă care înlesnește gruparea lor după interese publice și asigură grade de inegalitate socială pe care oricine să fie liber a le trece prin muncă și merit stimulează instinctele cele bune ale lui și-l prefac într-o ființă eminamente ideală. Libertatea aceasta adevărată e cea care prezervă statele în contra primejdiei despotismului pe de-o parte, a demagogiei pe de alta”. Cel mai semnificativ lucru pe care-l află Eminescu în cadrul teoriei sale este acela că, „în statul despotie și-n cel demagogic puterea disprețuiește poporul și poporul disprețuiește puterea”¹¹. În aceste state puterea și poporul stau separate, singura legătură care le amintește de apartenența comună la un spațiu este disprețul reciproc. Acesta este cel mai de seamă produs al statelor despotice și demagogice în viziunea lui Eminescu. Legătura pe care-o stabilește poetul între aceste tipuri de state și „fenomenul egalizării condițiilor sociale” i-ar putea surprinde pe unii și, oricum, trebuie lămurită.

„... Despotismul și demagogia sînt două vîltoare ale unui și același principiu, a egalizării condițiilor sociale”. Amîndouă se nasc pe drumul către „egalizarea condițiilor sociale”. Iată o chestiune care ar putea să

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

provoacă „malpercepții ideologice”: *Ce vrea să spună poetul?* Răspunsul se cere cu atât mai răspicat cu cât Eminescu precizează: „despotism și demagogie nu egalizează numai pe oameni, ci-i animalizează totodată...”. Acest „totodată” ne atrage atenția că, în viziunea poetului, egalizarea merge de mină cu un alt proces (fără a pretinde că s-ar trage unul din altul) și anume cu declinul antropologic: căderea omului în animalitate. Se cer, deci lămurite amândouă aceste chestiuni.

Să cercetăm „răspunsul” lui Eminescu însuși fără a avea pretenția că vom istovi întregul sistem în câteva pagini.

Să ne oprim la chestiunea egalizării.

Eminescu socotește că o societate normală este nu aceea care ar dori să desființeze toate inegalitățile sociale ci, una care „asigură gradele de inegalitate socială pe cari oricine să fie liber a le trece prin *muncă și merit*”. El se arată astfel întiul mare gânditor la noi al teoriei egalității șanselor sau oportunităților de acces. Adevărata egalitate socială este una a șanselor (oportunităților) nu aceea a „condițiilor sociale”. Pe confuzia celor două concepte ale egalității se întemeiază statul demagogic. O societate nu poate pretinde că a egalizat toate condițiile sociale, zice poetul, dar are dreptate să încerce a egaliza șansele sociale (sau „oportunitățile”, cum zice sociologia recentă) în raport cu diversele „grade de inegalitate socială”. Teoria egalizării condițiilor sociale în statul demagogic, pe care o critică Eminescu, pretinde a nu exista nici o diferență calitativă între diferite condiții sociale. Dar, din două una: ori condițiile sociale dintr-o societate au o diferențiere calitativă și atunci teoria egalizării sociale cade, ori între acele condiții sociale nu există nici o diferență calitativă și atunci „atît cel merituos cît și feneantul”, și cel instruit și cel fără instrucție, pot pretinde să ocupe orice poziție. Căci de vreme ce „pozițiile” nu au diferențe calitative atunci orice poziție poate fi ocupată de cricare ins. În acest cadru întîmpinăm, în opera lui Eminescu, prima teorie sociologică clară a inegalităților sociale. Puțini, pînă la el, vor fi înțeles atît de adînc fenomenul egalității și foarte multe teorii, inclusiv de nuanță socialistă, s-au poticnit în fața acestei probleme, atît de însemnată. Motivul confuziilor nu este greu de lămurit: nici una dintre acele teorii nu se rupseseră de teza rolului statului în egalizarea condițiilor sociale. Statul liberal pretinde cel mai mult rolul acesta fiindcă este cel mai demagogic. În realitate, spune Eminescu, statul nu poate pretinde a egaliza societatea decît atunci cînd este stat demagogic, adică atunci cînd vrea să ascundă inegalitatea meritelor și a muncii, diferențele calitative ale societății. Nu egalitatea este problema centrală a unei societăți, în genere a omului, ci libertatea. Statul demagogic, însă, nu vrea libertatea ci egalitatea, iată chestiunea pe care, cu excepția lui Tocqueville, nici un alt sociolog n-a pus-o. De ea depinde rezolvarea unui mănunchi de paradoxuri, al cărui ax este acesta; în statul demagogic cu cît mai adîncă și mai amplă este egalitatea (în sens de egalitarism) cu atît mai puțină este libertatea. De fapt acesta este un pseudoparadox pe care Eminescu îl spulberă.

„Ce e libertatea? — se întreabă Eminescu în Mss 2270, (139 V). — E facultatea de-a traduce neîmpiedicat munca sa musculară în muncă intelectuală sau în muncă de mediațiune” (Fragmentarium, p. 177). Prin urmare a pune problema egalizării, e tot una cu a escamota problema libertății,

care constă în crearea condițiilor sociale și politice care să le permită oamenilor de a-și „traduce neîmpiedicat (de condițiile social-politice) munca sa musculară în muncă intelectuală sau în muncă de mediațiune”.

„*Libertatea este facultatea de a dispune după inspirațiunea propriei noastre judecăți de puterile noastre mecanice și intelectuale.* Mărginirea libertății e paguba ce i-o putem aduce altuia. Ce este dar lupta între partizi? E o luptă pentru judecata noastră — fiecare vrea s-o convingă în [ilizibil], pentru că știe că din acel moment a pus totodată mina pe forța noastră fizică și intelectuală. *Natura* neavind judecată, nu are nici libertate”¹².

Libertatea nu înseamnă „anarhie”. Eminescu tâlmăcește în direcție kantiană problema libertății care constă în *dreptul de a dispune* de calitatea autonomă a intelectului nostru și în obligația de a-i da o „utilizare transcendentală”. „*Eu gîndesc* trebuie să însoțească toate experiențele noastre”, zice Kant referindu-se la faptul că singurul stăpîn legitim al omului este „egoul cogitans”, propriul său „eu cugetător”. Nu *eul dogmatic* ci „eul cugetător” al omului liber. Așadar, aceea societate care a creat condițiile manifestării libere a „eului cogitans” și totodată care lasă la dispoziția liberă a fiecăruia de a-și folosi „puterile mecanice și intelectuale” după „propria sa judecată”, aceea este o societate a libertății și a progresului. Societatea egalitarismului, zice poetul, este slujnică statului demagogic.

„Fără libertate și fără *inegalitate* nu există progres. Cine zice însă libertate *inegalitate* zice. Nimic nu este mai *inegalitar* decît *libertatea*. *Inegalitatea* reală e însă întemeiată pe cantități de muncă, fie în mișcare, fie aprovizionate. *Inegalitatea* factică e întemeiată pe dreptul pozitiv”¹³. Eminescu a spulberat toate pseudoparadoxurile introduse în istorie, ca o adevărată rețea de umbre în jurul problemelor sociale ale unei societăți. Statul demagogic împinge societatea într-un lanț de „aporii”, care de fapt nu sînt altceva decît o traducere a condiției aporetice a puterii în statul demagogic. Una dintre aceste aporii este aceasta: „Nu pot să creez o societate de egali pentru că ansamblul condițiilor sociale și al pozițiilor sociale este *inegalitar*. Nu pot să desființez *inegalitatea* pozițiilor decît dacă eu am o poziție prin care să dispun de celelalte, deci, dacă eu sînt într-o *inegalitate* asumată și avantajoasă”. Deci *inegalitatea* poate fi „desființată” de *inegalitate*, iată suprema aporie a statului demagogic. Eminescu a propus desființarea cadrului ei politic: statul demagogic. Aporiile nu pot fi rezolvate, dar omul are puterea de a ieși din condiția aporetică. Este ceea ce făcea și Eminescu în privința aporiei egalității. *Inegalitatea* nu poate fi desființată din exterior ci din *interior*, de către cel care vrea să-și schimbe poziția inferioară (*inegalitară*) cu una superioară (*egalitară*). Dar în acest caz *inegalitatea* și *egalizarea* individului reprezintă de fapt termeni improprii pentru a desemna fenomenul *manifestării libere* (autonome). Deci adevărata problemă nu este aceea a *egalizării* ci aceea a libertății. Statele despotice și cele demagogice, arată Eminescu, au inventat pseudo-problema egalitarismului pentru a esca-

¹² M. D. Vatamaniuc, *M. Eminescu. Fragmentarium*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 179.

¹³ *Ibidem*.

mota problema reală, aceea a libertății. A te manifesta liber înseamnă a dispune după propria-ți judecată (eul cogitans) de puterile tale intelectuale și morale. Cine ar putea cunoaște mai bine ca tine însuși adevărata măsură a puterilor tale intelectuale și musculare? Ajungi la această cunoaștere prin folosirea transecedentală a intelectului.

A doua condiție a ieșirii din aporia egalitarismului este meritul. Libertatea înseamnă ierarhie. Ierarhie a meritelor și a competențelor, a „puterilor musculare și intelectuale”, cum ar zice poetul. Anularea oricărei ierarhii nu înseamnă starea optimă ci *haos*, confuzie de valori, puțința de a egaliza omul de valoare cu „nulitatea”, zice poetul.

„*Ierarhia luminei și egalitatea întunericului* e o luptă între Eran și Turan, între lumină și întuneric, între libertate și sclăvie, între libera ierarhie a luminii și egalitatea stupidă a întunericului. Scări de lumină, grade de temperatură e unicul întreg. Și nu e condamnat numai a semăna pe ascuns [ilizibil] părintele luminei, soarele-l atrage spre el”¹⁴. Egalitarismul demagogic, așadar, este totuna cu entropia maximă, este forma echilibrului mort. De aceea Eminescu îl asimilează întunericului. Este opus vieții și viului, care este mișcare, ierarhie și deci ordine, *sens* sau direcție de mișcare și deci lumină.

A treia condiție a ieșirii din aporia egalitarismului este munca. „Oricine ne promite o îmbunătățire care nu se datorește muncii, adică oricine ne promite un *venit* de forțe, fără ca noi să fi cheltuit pentru el, e ca un prestidigitator, care vrea să ne facă să vedem, că bunurile ce le scoate la iveală s-au ivit din *nimic*. Ei! *Ex nihilo nil fit*. Din nimic, nimic iese”¹⁵.

¹⁴ Mss 2275 B, (20) în *Fragmentarium*, p. 178—179.

¹⁵ M. 2267, *Fragmentarium*, 179.